

ARA SÖZ VE ARA KELİME GRUPLARININ GRAMATİK (DİLBİLGİSEL) MAHİYETİ VE OLUŞUMYOLU HAKKINDA

Lale BAĞIROVA*

Bizim fikrimizce çağdaş Türk edebi dilinde ara sözler ve ara kelime grupları ayrıca araştırma konusu olmamıştır. Sunduğumuz bu yazıda onların leksik-semantik mahiyetini imkânların el verdiği kadar açıklamak, ara sözlerin ve ara kelime gruplarının kipsel sözlerden farkını göstermek, cümlede onların yerlerini belirlemek, ortaya çıkarma usulünü ve yolunu tayin etmek yönünde uğraşılır.

Bellidir ki, cümle öğeleri birbiri ile semantik ve gramatik ilişki içindedir ve onların arasında hem gramatik hem de anlam ilişkisi mevcuttur. Muayyen yapılı cümlelere dikkat edersek, orada cümle içerisinde geleneksel gramatik ilişkilere sahip olmayan, yani onlarla cümle öğeleri arasında ne tabiiyet ne de tabiiyet ilişkileri olmayan bazı gramatik vahitlerin mevcut olduğunu görürüz. Dilbiliminde bu çeşit ilişki şekline münasebet mevzu bahistir. Meselâ, A. A. Vostokov, F. İ. Buşlayev, V. A. Boğoroditski, A. M. Peşkoski, A. A. Kamilov, A. Abbasov, H. Mirzede, S. Memmedzade, Y. Gazzayev gibi bir grup dilci ara söz ve ara kelime grupları ile cümle öğeleri arasında herhangi bir ilişki şeklini inkâr ediyor. H. Abdurrahmanov, D. İ. Ganiç, D. V. Malyavin, Y. Seyidov, R. A. Kerimova, K. Z. Ahmedov, M. Bigmagametov, U. B. Aliyev gibi diğer grup dilcilerin iddiasına göre ise ara söz ve ara kelime grupları ile cümle öğeleri arasında gramatik bağlılık olmasa bile semantik ilişki mevcuttur.

İ. İ. Meşaninov, M. Z. Zekiyev, H. İbrahimov, Y. İ. Ubratova gibi alimlerin düşüncesine göre ara sözler ve ara kelime grupları cümle öğeleri ile beraber hukukludur. En son, Y. Sedun, A. İ. Studneva, A. M. Muhin, A. G. Rudnev, L. K. Dimitriyeva, R. M. Muminova gibi dilcilerin fikrinde ara sözler ve ara kelime grupları cümlelerin bütün öğeleri ile hem semantik hem de gramatik açıdan ilişki içindedir.

Rus dilcisi A. M. Peşkoski ara sözleri cümle öğesi olmayan fazla söz¹, A. H. Vostokov ise devam ettirici söz² diye adlandırıyorlardı. A. P. Potseluyevskiy³, A. N. Kononov⁴, G. Alparov⁵ gibi türkologlar ara sözle ve ara kelime gruplarının gittikçe lugat

* Bakü Devlet Üniversitesi Şark Şunasluk Fakültesi Türk Dili Bölümü Öğrt. Görevlisi.

¹ A. M. Peşkovskiy, Russkiy sintaksis v nauçnom osveşenii, Moskva 1920, s.404.

² A. H. Vostokov, Russkaya grammatika, Moskva 1980, s.35.

³ A. P. Potseluyevskiy, Osnovi sintaksia türkmenskogo literatumogo yazıka, Aşhabad 1943, s.89.

⁴ A. N. Kononov, Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka, Moskva 1961.

anlamlarını kaybettiklerini düşünüyorlar. Azeri dilcilerinden A. Abbasov bazı kipsel-ara sözleri olumlu ve olumsuz zarf olarak kabul ediyordu.⁶ Türk alimi M. Ergin de aşağı yukarı aynı fikirdedir. Bizim düşüncemize göze ara sözler ve ara kelime grupları cümle ile semantik ve gramatik ilişki içindedir, hatta bu ilişki bazen o kadar sıkı oluyor ki, onu cümleden ayırmak mümkün olmuyor. Fikrimizi esaslandırmak için örneklere dikkat edelim:

Ne yapalım, işte kaderimiz böyle (Aziz Nesin); Sokaklarda günlerce dolaştım, belki seni görürüm diye (Halit Ziya); Bana öyle geliyor, bir gün sabahların alaca karanlığında yine bana döneceksin (Halide Edip).

Yukarıdaki örneklerde kullanılmış ara sözlensiz, ara cümlelerin anlam biliminde gerçekleşecek değişikliği düşünmek zor değil. Gerçek şu ki, bu sözleri ara sözler ve ara kelime grupları ile devam ettirilmiş bütün cümleler hakkında söylemek olmaz. Yani bu tip cümlelerde ara sözlerin kullanılmaması hissedilecek değişikliğe sebep olmuyor. Ara söz ve ara kelime gruplarının cümle içinde devriklemesi yol verilmezdir. Aksi takdirde ciddi semantik yanlışlıklar kaçınılmazdır. Örneğe bakalım:

a-Bana kalırsa bu kitap yeterli olur

b-Bir kitap bana kalırsa yeteli olur

Bu örneklerdeki varyantlar birbirinden anlamca çok farklıdır. Ara sözlerin ve ara kelime gruplarının böyle özelliği tamlayanla tamlanan arasındaki gramatik ilişkiyi hatırlatır. Mesela:

a-Dün sokakta güzel bir kız görmüşüm ağabey

b-Dün güzel sokakta bir kız görmüşüm ağabey

c-Dün sokakta bir kız görmüşüm güzel ağabey

Ara söz ve ara kelime gruplarıyla tamlama arasında bizce, aşağıdaki benzer ve farklı yönleri var.

Tamlama cümle ögesidir, tamlananla yaklaşma ilişkisi ile ilişkindir, bazen telaffuz ile birbirinden ayrılır. Ara sözler ve ara kelime grupları cümle ile nisbi ilişkindir ve bu ilişki tabiiilik ilişkisinden farklıdır. Her iki kategori ait oldukları ögeyle ilişkindir.⁷ Hem tamlama hem de ara sözler sintaktik ilişki göstericilerinden yoksundur. Cümledeki ara sözler ve ara kelime gruplarının yerine yalnız onların eşanlamlı kelimelerini (anlamdaşlarını) kullanmak mümkündür.

Ara söz ve ara kelime gruplarının cümle ile gramatik ilişkisinin göstericisi, onların yüklem olan münasebetidir.⁸ Belli olduğu gibi yüklem objektif kipselliğin taşıyıcısıdır. Cümle ise hem fiil devriyesi hem de ara sözler sayesinde genişliyor. Ara söz ve ara kelime

⁵ G. Alparov, Şekli nigezde tatar grammatikası, V. 1953, s.1.h.

⁶ A. Abbasov, Grammatika azerbaydjanskoğo yazıka, Baku 1953, I. H.

⁷ A. İ. Nurmazanova, Tip predlojeniy pod modalnosti v tyurkskih yazıkah, Taşkent 1966, s.24.

⁸ İ. B. Aliyev, Sintaksis karaç-balkarskogo yazıka, Moskva 1973, s.34.

gruplarının cümlede esas ve daimi özelliği subjektif kipselliğin ifadesinde, sintaktik ve telaffuz farkında ortaya çıkıyor. Ara söz ve ara kelime grupları objektif kipselliğin taşıyıcısı gibi yüklemden telaffuz ve fonksiyonuna göre farklıdır. Onlar cümlelerde tespit olunmuş kipsel münasebetin yönlendiricisi gibi çıkış ediyor.

Ara söz ve ara kelime gruplarının oluşma yolu ve yöntemi de lingvistik bakımından merak doğuruyor. Dilciler arasında bu meselede de aynı fikir mevcut değildir. Bir grup dilci alimin fikrine göre bahsedilen kategori yalnız morfolojik usulle ortaya çıkıyor. Diğer grubun düşüncesine göre ise, ara söz ve ara kelime grupları yalnız sintaktik usulle ortaya çıkıyor. D. İ. Ganiç, ara söz ve ara kelime grupları hakkında yaptığı araştırmada da onların oluşmasında zarf karakterli kelimelerin kipselliğe geçtiğini ve fiillerin semantik difervisiyalinin önemli rol oynadığını tespit etmiştir.⁹ G. A. Abdurrahmanov “*Eski Türk Sentaksinin Tatkiği*” adlı eserinde ara sözler ve ara kelime gruplarının çeşitli sözcük türlerine ait olan kelimelerle ifade edildiğini belirtiyor.¹⁰ A. Şarşev “*Kırgız dilinde Kipsellik ve Kipsel Sözler*” adlı eserinde kipsel sözlerin eskiden bağımsız kelime olduklarını belirtiyor. Yazar, bu eserinde kipsel sözleri iki gruba ayırıyor:

A-Özel kipsel sözler vb.

B-Fonksiyonel kipsel sözler¹¹

Fonksiyonel kipsel sözler aynı zamanda ara sözlerdir. Belli olduğu gibi diğer hallerde ara sözler ilk sintaktik fonksiyonunu ve sözlerle gramatik ilişkisini kaybederek nisbi ilişki şekli almış çeşitli sözcük türleriyle ifade ediliyor. N. A. Kalamanova, bir sözcük türünün diğerine geçmesini soyutluğun yeni şekline, yeni sintaktik fonksiyonuna bağlı olduğunu düşünüyor.¹²

Türkolojide bahsedilen mesele yeteri kadar aydınlatılamamıştır. N. K. Dimitriyev “*Türk Dillerinin Yapısı*” adlı eserinde, ara sözlerle dikkati toplayarak cümle ile onların yapı ve gramatik bağlılığı olmadığını kaydediyor. Ara söz ve ara kelime gruplarının ortaya çıkmasında bağlaçsız tabii birleşik cümlelerin transformasyonunun önemli rol oynadığını kaydeden N. K. Dimitriyev, ana cümlenin mevkisinin önemini de inkâr etmiyor.¹³ “Yoksa” kelimesi hakkında yazar, önceleri bu kelimenin şart cümlesinin yüklemi rolünde çıkış ettiğini, dilin sonraki gelişim aşamasında tabiiilik bağlacına dönüştüğünü kaydediyor. “Kutadgu Bilig” de “Yoksa” sırf şart cümlesinin yüklemi rolünde çıkış etmiştir.

M. Z. Zakiyev “*Tatar Dilinin Sintaktik Yapısı*” adlı eserinde ara sözlerin ifade araçlarını gözden geçirerek onları iki grupta tasnif etmiştir:

A-Eksik anlamını kaybetmiş ve ara söz gibi çıkış yapan sözler

B-Çeşitli sözcük türlerine ait olan sözler.

⁹ D. İ. Ganiç, Modalniye funktsii vvodnih slov v sovremennom russkom yazıke, Kiyev 1953, s.14.

¹⁰ G. A. Abdurrahmanov, Issledovaniye po starotyurkskomu sintaksisu, Moskva 1967, s.130.

¹¹ N. Şarşev, Modalnost i modalniye slova v kirgizskom yazıke, Frunze 1969.

¹² N. A. Kalamova, Perekhod nareçiy v slujebniye çasti reçi, Lvov 1951, s.6.

¹³ N. K. Dimitriyev, Stroy tyurkskih yazıkov, Moskva 1962, s.384.

Bu arada M. Z. Zakiyev'in ara sözlerin yalnız morfolojik usulle ortaya çıktığını iddia ettiğini kaydetmeliyiz.¹⁴

G. A. Bertagayev ve S. B. Sıdendanbayev, ara sözler ve ara kelime grupları rolünde en çok isimlerin, fiillerin, zarfların aynı zamanda sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin çıkış yaptığını kaydediyorlar.¹⁵ B. P. Ardentov'a göre ise ara sözler aynı zamanda bazı cümlelerin ilk fonksiyonlarını kaybetmesi yoluyla meydana gelebilir. Bizce adı geçen yazarın düşüncesi adil ve rasyonel mevkiidir.

Meselâ; "kim bilir, Allah bilir" gibi ara sözler bunun ispatıdır. Fakat biz, tabii birleşik cümlelerin transformasyonu sonucunda ana cümlelerin fonksiyonunu kaybetmesini dikkate almıyoruz. Başka bir kelimeyle ifade edersek, transformasyon edilmiş ana cümle, ara söz ve ara kelime gruplarına dönüşüyor.

---

¹⁴ M. Z. Zakiyev, Sintaksiçeskiy stroy tatarskogo yazıka, Kazan 1963, s.52.

¹⁵ G. A. Bertagayev ve S. B. Sıdendanbayev, Grammatika buryatskogo yazıka, Moskva 1962, s.21.